

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.51>

ІНСТИТУТ ЦИВІЛЬНОЇ ЕМАНСИПАЦІЇ ОСІБ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ВІКУ: КОМПАРАТИВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Павлюк Н.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0000-0001-6108-9713
e-mail: nata_roman@ukr.net*

Карпюк А.О.,

*студентка 4 курсу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: 0009-0002-1286-823X
e-mail: anastasiia.karpiuk.pv.2021@lpnu.ua*

Павлюк Н.М., Карпюк А.О. Інститут цивільної емансипації осіб неповнолітнього віку: компаративне дослідження.

У статті розглянуто основні проблеми інституту цивільної емансипації осіб неповнолітнього віку. Емансипація розглядається як підстава для придбання неповнолітнім повної (іноді з певними обмеженнями) дієздатності шляхом зрівняння його в цивільних правах та обов'язках з повнолітніми громадянами, якщо інше не передбачено законодавством. Необхідність введення даного інституту обумовлюється тим, що для функціонування громадянина в суспільстві в повному обсязі він повинен мати повну дієздатність. Неповнолітній виявляється повністю залежним від рішень своїх законних представників, не може керувати своєю діяльністю та приймати пов'язані з нею рішення самостійно. Інститут емансипації необхідний саме задля забезпечення незалежності неповнолітнього у прийнятті самостійних рішень щодо розпорядження своїми доходами, укладання великих угод, зайняття законною підприємницькою діяльністю тощо. Але питання щодо обсягу прав, які надаються емансипованій особі, досі залишається відкритим. Аналіз практики інших країн світу показує, що емансипація як об'єктивне явище дійсності представляє собою визначені відносини між його учасниками. У багатьох країнах емансипація розглядається не як право неповнолітнього, а як привілей, що надається лише тим неповнолітнім, які можуть продемонструвати, що вони готові жити в суспільстві, як дорослі. Для придбання дієздатності у випадку емансипації осіб неповнолітнього віку вимагається наявність певних умов і виконання ряду інших дій (наприклад, подача неповнолітніми заяв (петицій) про оголошення його дієздатним, пред'явлення для цього необхідних доказів і документів, прийняття відповідним органом рішення про емансипацію), після чого стає можливою практична фіксація та подальша реалізація права на придбання цивільної дієздатності. Встановлено, у США емансипація є привілеєм, а не правом неповнолітнього, і надається лише тим неповнолітнім, які можуть продемонструвати, що вони готові жити в суспільстві, як дорослі. Отримання неповнолітнім емансипації не повністю прирівнює його до повнолітніх і повністю дієздатних, залишається багато обмежень, встановлених для осіб неповнолітнього віку, які виражаються у неможливості здійснення емансипованим деяких прав, для яких законодавством встановлено досягнення певного віку.

Ключові слова: емансипація, неповнолітній, цивільна дієздатність, батьківська влада, підстава емансипації, орган опіки і піклування, суд у справах неповнолітніх.

Pavliuk N.M., Karpiuk A.O. Institute of civil emancipation of minors: a comparative study.

The article discusses the main problems of the institute of civil emancipation of minors. Emancipation is considered as a basis for minors to acquire full or partial legal capacity by equalizing their civil rights and obligations with adult citizens, unless otherwise provided by law. The need to introduce this institution is determined by the fact that for the citizen to function in society in full, he must have full legal capacity. A minor is completely dependent on the decisions of his legal representatives, he cannot manage his activities and make related decisions on his own. The institution of emancipation is necessary precisely to ensure the independence of a minor in making independent decisions regarding the disposal of his income, concluding large deals, engaging in legal business activities, etc. But the question of the scope of rights granted to an emancipated person still remains open. Analysis of the practice of other countries of the world shows that emancipation as an objective phenomenon of reality represents certain relations between its participants. In many countries, emancipation is not considered a right of a minor, but a privilege granted only to those minors who can demonstrate that they are ready to live in society as adults. In order to acquire legal capacity in the case of emancipation of minors, certain conditions and the performance of a number of other actions are required (for example, minors submit applications (petitions) to declare them capable of legal action, present the necessary evidence and documents for this, adoption of a decision on emancipation by the relevant body), after which practical fixation and further implementation of the right to acquire civil legal capacity becomes possible. In the United States, emancipation has been established as a privilege, not a right of the minor, and is granted only to those minors who can demonstrate that they are ready to live in society as adults. Withholding emancipation of minors does not fully equate them to adults and fully capable of action, remains in many respects limited, established for minors, which are expressed in the impossibility of exercising some of the emancipated rights, for which the law establishes the achievement of a certain age.

Key words: emancipation, minor, civil capacity, parental authority, grounds for emancipation, body of guardianship and guardianship, juvenile court.

Актуальність теми. Сучасний розвиток України та реформаторські зміни економічної, правової та соціальної систем, приведення вітчизняного законодавства у відповідність з міжнародними нормами права, в тому числі й з Конвенцією про права дитини, за якою «дитина повинна бути повністю підготована до самостійного життя у суспільстві» [3], змусили законодавця поглянути на дитину не як на недосвідчену і залежну повністю від волі батьків неповнолітню (малолітню) особу, а як на самостійного суб'єкта цивільних правовідносин, визнавши за нею цілий комплекс цивільних прав та обов'язків, а також можливість за певних умов досягнення нею повної цивільної дієздатності ще до набуття повноліття, запровадивши інститут емансипації.

Постановка проблеми. Проблема визначення підстав та порядку набуття повної цивільної дієздатності неповнолітніми отримала досить широке розповсюдження. Це пов'язано з багатьма чинниками, зокрема такими: 1) загальними тенденціями автономізації підлітків від батьків та родини у цілому; 2) більш раннім їх вступом у самостійне життя; 3) прагненням до економічної незалежності від батьків; 4) інтенсифікацією трудової діяльності неповнолітніх; 5) наявністю більш широких можливостей для отримання прибутку неповнолітніми; 6) мобільністю неповнолітніх через можливість працювати за допомогою мережі Інтернет тощо [5, с. 114].

Сучасні наукові дані, пов'язані з дослідженням дорослішання, довели, що науково-технічний прогрес впливає на всі сторони життя сучасного суспільства, впливає на всіх його членів, у тому числі на дітей, прискорюючи їхній інтелектуальний та фізичний розвиток. Сучасні діти суттєво відрізняються від своїх однолітків колишніх поколінь. На думку фахівців, суттєві зміни в навколишньому світі, і насамперед в освітньому середовищі, призвели до значного посилення впливу на когнітивну сферу сучасної дитини. Ці зміни позначилися на інтенсифікації психосоціального розвитку дітей, становленні їх соціального інтелекту. Паралельно з процесом зростання інтелекту фізіологи фіксують суттєві зміни у психофізіологічному розвитку дітей. Здатність усвідомлювати свої вчинки та керувати своєю поведінкою проявляється у більшості сучасних підлітків набагато раніше, ніж у їхніх попередників [9].

Емансипація осіб неповнолітнього віку є новим і складним цивільно-правовим інститутом, який включає в себе особливі матеріально-правові умови, правову процедуру та наслідки набуття повної дієздатності, що знаходиться на стадії становлення та розвитку та вимагає законодавчого вдосконалення з метою його більш ефективного застосування. Для кращого розуміння мети та

значення емансипації, удосконалення процедури її здійснення необхідні дослідження, пов'язані, зокрема, з вивченням досвіду різних країн світу.

Аналіз окремих досліджень і публікацій. Проблематика інституту цивільної емансипації неповнолітніх була предметом розгляду багатьох наукових праць вітчизняних вчених, таких як: Н.Л. Бондаренко-Зелінська, Н.А. Д'ячкова, Н.М. Єршова, І.В. Жилінкова, Н.О. Ключковська, Л.Г. Кузнецова, М.В. Логвінова, О.П. Мілевський, А.О. Мілевська, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатєєва, Ж.Л. Чорна, Я.М. Шевченко. Разом з тим, багато питань, пов'язаних з емансипацією неповнолітніх, що мають як теоретичне, так і практичне значення, залишаються не вирішеними, що актуалізує подальші дослідження у цій сфері.

Метою статті є компаративний аналіз поняття цивільної емансипації осіб неповнолітнього віку, підстав її надання та пов'язаних з цим правовим явищем суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу. Емансипація (від лат. «*emancipatio*») — формальне звільнення від опіки) є поняттям, сутність якого зводиться до звільнення від будь-якого роду залежності, скасування будь-яких обмежень, зрівняння в правах [8].

Інститут емансипації виник більше двох тисяч років тому в Римській імперії і став одним із тих правових явищ, які успішно використовуються у світі й нині. Проведення процедури емансипації щодо підвладного сина означало набуття ним абсолютної автономності від домовладки, надавало йому статус суб'єкта права, можливість бути самостійним учасником цивільних (і не тільки) правовідносин, набувати майно та відчужувати його. Першочергове значення емансипації, як ритуалу звільнення осіб від батьківського піклування, в сучасному світі знайшло своє призначення в процедурі надання повної цивільної дієздатності неповнолітнім [4, с. 57-58].

У сучасному розумінні «емансипація» означає виражену у різноманітних формах тенденцію соціального розвитку, яка репрезентує звільнення людей від тих чи інших форм дискримінації, несвободи, гноблення [2], звільнення від соціальних, політичних обмежень, стримуючого впливу моральних або соціальних постулатів.

За Гаазькою конвенцією від 19 жовтня 1996 року – емансипація – це звільнення неповнолітнього від контролю з боку його батьків або опікунів. Емансипація може відбуватися в силу дії права, наприклад, при вступі в законний шлюб або за рішенням компетентних влад. Емансипація має на меті звільнення дитини від відповідальності батьків [6, с. 41].

Ч. 2 ст. 34 та ст. 35 ЦК України передбачено умови набуття повної цивільної дієздатності неповнолітнім. Зокрема, підставами емансипації, тобто коли може бути надана повна цивільна дієздатність, є такі обставини: 1) фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, працює за трудовим договором; 2) неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини; 3) фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, бажає займатися підприємницькою діяльністю [7]. Реєстрація шлюбу неповнолітнім та отримання ним у зв'язку з цим повної цивільної дієздатності в національній парадигмі цивільного права не розцінюють як емансипацію, апелюючи до того, що в цьому разі виникнення повної дієздатності є наслідком укладання шлюбу і відбувається автоматично [4, с. 60].

Варто зазначити, що подібні обставини є підставами для емансипації неповнолітніх і в зарубіжних країнах.

Так, Румунські дослідники Севастіан Черчел та Штефан Скурту вказують, що відповідно до нового Цивільного Кодексу Румунії 2011 року, неповнолітній, якому виповнилося 16 років, за наявності поважних підстав, якщо, наприклад, молода жінка вагітна або вже народила дитину, може одружитися. Для цього необхідним є дозвіл суду з питань опіки та піклування, на території якого проживає неповнолітній, який видається на підставі медичного висновку та згоди батьків або піклувальника. При цьому медичний висновок стосується підтвердження відповідного рівня фізичної, фізіологічної та розумової зрілості, що дозволяє неповнолітньому виконувати обов'язки, характерні для шлюбу. Документ також засвідчує наявність серйозних медичних причин, якщо такі є. У випадку відсутності згоди батьків, суд виходить з інтересів дитини. З історичної точки зору, згідно Сімейного кодексу Румунії, тепер скасованого, тільки жінка могла вийти заміж до 18 років і таким чином могла отримати повну дієздатність, коли їй виповнилося 15 років. Різниця в правовому режимі між чоловіком і жінкою в шлюбних справах, був традиційним у румунському праві. Новий румунський Цивільний Кодекс допускає, як виняток, що шлюб може бути укладений у віці 16 років без розрізнення чоловічої та жіночої статі. Неповнолітня особа у шлюбі набуває повної дієздатності [14, с. 297–304].

Ще однією підставою для емансипації неповнолітнього в Румунії є його бажання здійснювати права у повному обсязі, зокрема, щодо управління та використання свого майна та укладання трудового договору. У заяві неповнолітньої особи має бути зазначено «серйозні підстави» для вимоги передбачуваної дієздатності, а також докази, що підтверджують його прохання. Ці підстави по суті повинні стосуватися важливості та реального інтересу неповнолітнього отримати повну дієздатність. Таке прохання може бути зроблено лише в інтересах неповнолітнього, і його серйозність оцінюється виключно судом з питань опіки. Відповідно до положень статті 40 ЦКР, «за наявності серйозних підстав суд з питань опіки та піклування може визнати повну дієздатність неповнолітнього, якому виповнилося 16 років. Для цього суд також заслуховує батьків або опікуна неповнолітнього і вимагає, при необхідності, думку сімейної ради» [14, с. 297–304]. Це рішення є частиною загальної турботи сучасного суспільства щодо надання більше прав особам молодше 18 років, з точки зору дебатів, які відбувалися у румунському суспільстві, щодо їхніх політичних прав і навіть щодо зниження віку цивільного повноліття.

Отже, як бачимо, ЦК Румунії передбачає лише дві умови набуття емансипації неповнолітнім.

Представляє інтерес процесу емансипації осіб неповнолітнього віку у країнах англо-американської системи права, зокрема, у США.

Слід зазначити, що у США до 14 років американські підлітки вважаються повністю недієздатними. Повноліття для громадян більшості штатів настає з 18 років. З цього віку вони користуються більшістю своїх громадянських прав і, як дорослі, відповідають за свої вчинки. А так зване «повне повноліття» настає з 21 року. З цього віку будь який громадянин США починає користуватися всіма своїми конституційними правами [1, с. 212].

В Каліфорнії (США) є три способи емансипації. По-перше, неповнолітній може отримати декларацію про емансипацію (судовий наказ) від судді. По-друге, неповнолітній може одружитися за згодою батьків і з дозволу суду. По-третє, неповнолітній може з дозволу батьків і збройних сил приєднатися до армії Сполучених Штатів на дійсну службу [13].

Для отримання «судової декларації» про оголошення неповнолітнього емансипованим, необхідно звернутися з петицією до суду. При цьому таку петицію (заяву) неповнолітній повинен подавати особисто. Щоб отримати емансипацію, потрібно переконати суддю, що неповнолітній відповідає таким вимогам: 1. Має не менше чотирнадцяти років. 2. Добровільно не проживає з батьками чи опікуном, і вони або погоджуються з цим, або не здійснюють активних дій щодо його повернення. Це означає, що доведеться надати судді докази того, що неповнолітній виїхав з дому своїх батьків або опікунів і переїхав в інше місце з наміром і можливістю жити самостійно. Як правило, легше стати емансипованим, якщо батьки або опікун дають згоду на емансипацію. 3. Має власний дохід і сам керує своїми фінансами. Це означає, що потрібно буде надати суду докази того, що є стабільна легальна робота і достатній заробіток, щоб покрити всі витрати на проживання. При цьому будь-яка соціальна допомога не враховується. 4. Емансипація буде у «найкращих інтересах» неповнолітнього [13].

При цьому емансипація не робить неповнолітнього дорослим у всіх відношеннях. Він повинен дотримуватися законів про навчання у школі або за програмою домашнього навчання, вимог трудового законодавства, яке не дозволяє неповнолітнім виконувати певні обов'язки та небезпечні види робіт, отримати водійські права раніше, не може законно дати згоду на статевий акт, а це означає, що особа, яка займається сексом з емансипованою молододою особою, все ще може бути притягнута до відповідальності за законне зґвалтування [13].

У штаті Іллінойс (США) діє Закон про емансипацію неповнолітніх. Цей Закон дозволяє особі у віці 16 або 17 років, яка продемонструвала здатність і спроможність керувати своїми справами та жити повністю або частково незалежно від своїх батьків або опікуна, отримати правовий статус емансипованої особи, якщо суд визнає, що емансипація відповідає найкращим інтересам дитини. Однак законодавство поважає права батьків та опікунів, а також інтерес держави у збереженні цілісності сім'ї. Отже, суд не може видати жодного розпорядження про повну або часткову емансипацію відповідно до цього Закону, якщо один з батьків або опікун заперечує [10].

Клопотання про емансипацію має бути перевірене та вказувати: (1) вік неповнолітнього; (2) що неповнолітня особа є резидентом штату Іллінойс на момент подання петиції, або володіє нерухомістю в штаті Іллінойс, або має інтерес або є стороною в будь-якій справі, яка розглядається в штаті Іллінойс; (3) причина, за якою неповнолітній прагне отримати часткову або повну емансипацію; (4) імена батьків неповнолітнього та адреса, якщо вони проживають; (5) імена та адреси

будь-яких опікунів або піклувальників, призначених для неповнолітнього; (6) що неповнолітній є особою, яка продемонструвала здатність і спроможність керувати своїми справами [10].

Схожою є процедура емансипації неповнолітнього й в Орегоні (США). Утім, згода батьків для отримання судового рішення про емансипацію не є обов'язковою, хоча й є фактором, який враховується суддею. Суд може надати емансипацію, незважаючи на заперечення батьків, якщо вважає, що неповнолітній відповідає іншим критеріям емансипації, і якщо суддя вважає, що з огляду на всі обставини емансипація буде служити найкращим інтересам неповнолітнього. Як і в Ілінойсі, емансипація не впливає на вікові обмеження, встановлені, наприклад, для купівлі або вживання алкогольних напоїв і тютюну, вимоги для отримання свідоцтва про шлюб або можливості голосування [12].

Висновки. Отже, у США емансипація є привілеєм, а не правом неповнолітнього, і надається лише тим неповнолітнім, які можуть продемонструвати, що вони готові жити в суспільстві, як дорослі. Отримання неповнолітнім емансипації не повністю прирівнює його до повнолітніх і повністю дієздатних, залишається багато обмежень, встановлених для осіб неповнолітнього віку, які виражаються у неможливості здійснення емансипованим деяких прав, для яких законодавством встановлено досягнення певного віку.

На відміну від положень українського законодавства, які передбачають, що рішення про надання повної цивільної дієздатності приймаються органами опіки і піклування і що право на звернення до суду може виникнути у неповнолітнього лише у випадку відсутності на це згоди батьків чи піклувальника, в США процес емансипації відбувається тільки в судовому порядку і розглядається спеціальними судами ювенальної юстиції.

З емансипацією пов'язані зміни в цивільних, сімейних та інших правах неповнолітнього. Особливий цивільно-правовий статус емансипованого неповнолітнього визначається шляхом дозволу або заборони володіти тими чи іншими суб'єктивними правами та обов'язками. Саме визначений обсяг конкретних прав і обов'язків, які він може у відповідності до законодавства реалізовувати на практиці, розкриває зміст емансипації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитришина Т. Ювенальна юстиція: міжнародний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 210–220.
2. Емансипація. – Енциклопедія Сучасної України. URL: esu.com.ua.
3. Конвенція про права дитини. Прийнята резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН, від 20 листопада 1989 року. Ратифікована Постановою ВР України № 789XII (78912) від 27 лютого 1991 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
4. Мілевський О., Мілевська А. Інститут емансипації за римським та сучасним цивільним правом. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 57–61.
5. Міщенко М.В. Умови та порядок надання неповнолітнім повної цивільної дієздатності. *Право та інноваційне суспільство*. № 1 (4) 2015. С. 114–119.
6. Практическое руководство по применению Гаагской конвенции от 19 октября 1996 года о юрисдикции, применимом праве, признании, исполнении и сотрудничестве в отношении родительской ответственности и мер по защите детей. Гаагская конференция по международному частному праву. URL: <https://assets.hcch.net/docs/3368a7cd-eb0b-4b92-bd38-e89325067c97.pdf>.
7. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 40–44, ст. 356.
8. Шевченко З.В. Словник гендерних термінів. URL: <http://a-z-gender.net/ua/wp-content/uploads/2018/05/Slovnyk-gendernyh-terminiv.pdf>.
9. Що таке підлітковий вік? Які зміни в організмі підлітків спонукають їх до ризику та бунтарства? І як знайти з ними спільну мову? URL: <https://nauka.ua/card/hto-taki-pidlitki>.
10. A guide to understanding the emancipation of a minor. URL: ocj-web-files.s3.us-east-2.amazonaws.com.
11. General Multilingual Environmental Thesaurus (GEMET) URL: europa.eu.
12. Emancipation. URL: youthrightsjustice.org.
13. Legal Services for Children. Emancipation Manual. Legal Services for Children, Inc. (LSC) in San Francisco. 2018. URL: lsc-sf.org.
14. Sevastian Cercel, Ștefan Scurtu. Full Legal Capacity Acquired before the Age of Majority URL: ucv.ro.